

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ
РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО**

У статті досліджується просте речення, ускладнене однорідними членами, його функціонально-стилістична роль у творах Ліни Костенко.

Ключові слова: просте речення, однорідні члени речення, стиль.

The article focuses on the investigation of simple sentence, complicated with homogeneous parts, on its functional and stylistic role in Lina Kostenko's literary works.

Key words: simple sentence, complicated with homogeneous parts, stylistic.

У сучасному мовознавстві речення з сурядними рядами розглядаються по-новому. У ранніх працях лінгвістів речення з рядами розглядалися як стягнені. Конструкції з сурядними рядами вперше назвав стягненими реченнями Ф.І.Буслаєв, а відповідні члени – стягненими підметами, присудками, означеннями, обставинами, додатками [1, с.286]. З приводу цього О.М.Пешковський зазначав, що “речення ці такі ж давні, як і “нестягнені” і процес самого стягнення довести не можна” [5, с.406]. Тому, очевидно, такі дослідники мови, як О.О.Потебня, Д.М.Овсянико-Куликовський, О.О.Шахматов та ін. уникали терміна “стягнене речення”. О.М.Пешковський розумів однорідність членів речення не тільки як речову, а й як граматичну подібність. Саме він заклав основи нового вчення про однорідні члени. Під впливом О.М.Пешковського у більшості праць з української мови запанувало поняття про однорідні члени чи речення з однорідними членами. Сучасні мовознавці, зокрема Н.С.Валгіна, Н.Ю.Шведова, І.І.Слинько, М.Ф.Кобилянська та ін. доводять, що поняття ряду й однорідних членів не завжди збігається. Вчені розрізняють напівскладні речення з сурядними рядами, які створюють кілька підметів при одному присудку (*І роси, і трави, і птиці з зорею вітають мене* – В.Сосюра), і прості ускладнені речення з однорідними членами. Зокрема, І.І.Слинько пише: “Однорідні члени характерні лише для простих ускладнених речень, бо тільки в них можливе однакове відношення двох чи кількох членів до якогось третього, тобто супідрядний зв’язок” [6, с.302]. Отже, сурядні ряди можуть створюватися поширювачами означального, об’єктного чи обставинного типу, тобто однорідність розуміється як синтаксичне явище, а не лексико-семантичне.

Добираючи речення з творів Ліни Костенко, ми будемо керуватися саме таким підходом до трактування речень з однорідними членами.

З-поміж українських поетес другої половини ХХ ст. постать Ліни Костенко найпомітніша. Увібравши в себе національні ідеали й найкращі риси живої народної мови, ідейною вагомістю, образною довершеністю вона підносить українську літературу на рівень найкращих зразків європейської художньої творчості. Для індивідуального стилю Ліни Костенко характерні філософічність, історизм мислення, висока культура поетичного вислову, вишукана мовотворчість.

Речення з однорідними членами у творах поетеси, особливо у віршових історичних романах “Маруся Чурай”, “Берестечко”, часто вживані, їх функції різнопланові. Вони надають текстові динамізму, напруженості, створюють емоціогенну ситуацію, відтворюють усю гаму зорових і слухових вражень.

У вірші “Вже почалось, мабуть, майбутнє...” Ліна Костенко закликає до роздумів про роль довкілля у житті людини. Речення з однорідними членами спрямовують увагу читача на конкретні предмети, деталізують ситуацію:

Любіть *травинку*, і *тваринку*,
і *сонце* завтрашнього дня,
вечірню в попелі *жаринку*,

шляхетну *інохідь коня* [3, с.66].

Тему поета і влади Ліна Костенко піднімала неодноразово. У вірші “Заворожи мене, волхве!” широко використовує речення, ускладнені однорідними означеннями, обставинами, які забезпечують докладний опис місцевості, де перебував Т.Г.Шевченко, його стану:

Що писав би Шевченко
в тридцять третьому,
в тридцять сьомому роках?
Певно, побувавши в *Косаралі*,
побував би ще й на *Соловках*.

Однорідні означення поетеса використовує для створення виразної характеристики поета-борця:

Загартований, загратований,
прикиданий землею, снігами, кременем
досі був би реабілітований.

Хоч посмертно – зате – своєчасно [3, с. 163].

Речення, ускладнені однорідними обставинами способом дії, авторка вдало вживає для змалювання психічного стану ліричного героя:

Земля вдихне глибинно і жагучо
на вишняках настояний озон.
Мені *нестерпно, душно, передгрозно*.
Ліловим чадом туманіє без.
Гудуть ліси, риплять дубові кросна,
парчеву зливу виткавши з небес [3, с. 270].

У романі “Маруся Чурай” Ліна Костенко часто вдається до стилістичної фігури – **ампліфікації** – нагромадження однорідних лексичних компонентів для створення потрібного впливу на читача. Зокрема, у розділі “Проща” – для змалювання картини руїни на землях зрадника Вишневецького, створення експресивно-емоційного враження:

Лежать під лісом люди у траві,
на *грудях склавши руки воскові,*
лицем до неба, тьмою оповитого,
напівукриті хто сачком, хто свитою, –
чи вже умерли, чи іще живі? [4, с.111].

Друга стилістична фігура, яку використовує поетеса, – **градація**. Це розташування однорідних мовних одиниць за ступенем наростання чи спаду їх семантичних якостей. Висхідна градація створює настрій співпереживання, викликає в читача співчуття, враження причетності до подій, описаних у творі:

Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров'ю на землі.
Ми ж пишем *плугом, шаблею, мечем,*
піснями і невольницьким плачем.
Могилами у полі без імен,
дорогою до Києва з Лубен. [4, с.107].

Градаційний ряд, створений із семантично різнопланових лексем, також посилює експресивність твору:

Заморосило осінь у сльозу:
Все, роздала, червінці і дукачі.
Чужі курчата розклювали просо.
Убога торба – хмара на плечі,
іду в поля, *голодна, гола й боса* [4, с.334].

Здебільшого письменниця вживає однорідні члени речення не обтяжені пояснювальними словами. Тому, вірші її легкі, вільні, прозорі.

Але в історичних романах обтяження однорідних членів речення використовується з певною стилістичною метою – уповільнити виклад, затримати його, щоб дати можливість читачеві поміркувати, проникнутися сказаним:

...Пом'яну
і попелом розвіяного батька...
і матір, що звела я у труну...
Тих, що душа не виговорює...
Гордія... Ганну і ... Григорія... [4, с. 126].

Однорідні члени речення дають можливість авторці створити яскраві словесні портрети героїв роману “Маруся Чурай”. Ось, наприклад, дяк, що був супутником Марусі у дорозі до Києва:

А він іде, милується дорогою.
Він молодий, йому іще не сто.
В старій сукмані, книжка за вилогою,
і торба – наче ремеза гніздо [4, с.117].

З метою надання висловленню пафосності, афористичності письменниця в однорідний ряд запроваджує парний зв'язок складників:

В життя приходиш чистий і красивий.
З життя ідеш заморений і сивий [4, с. 127].

Використання у сурядному ряду синонімічних слів, кожне з яких підсилює попереднє, дозволяє поетесі рельєфніше, виразніше й об'єктивніше відтворити певну історичну подію, ситуацію, картину чи образ, при цьому синоніми можуть бути як загальномовними, так і контекстуальними:

І німці є. Теж лицарі тевтонські.
Усе кричить, нуртується, гуде [4, с. 145]
2. Щодня, щомиті полк напоготові [4, с.146].
3. Там дід живе, той самий дід Галерник
немруций дід, самотник і химерник [4, с.130].
4. Так і живу, без голосу, німа
Пісень немає – і мене нема [4, с. 148].

Одним із прийомів організації сурядних рядів є узагальнювальні слова. Вибір їх залежить від індивідуального стилю письменника, стилістичного спрямування тексту.

Узагальнення може здійснюватися інтонаційно або спеціальним словом. У ролі узагальнювального слова у художньому тексті найчастіше виступає широке поняття, у яке можуть бути включені будь-які, навіть логічно несумісні поняття. Це найчастіше слова типу: *все (усе), ніщо, ніхто, скрізь, усюди, ніде, ніколи, завжди* та ін. “Саме невизначеність, широта семантики, – пише А.Коваль, – і надає їм відтінку експресивного підкреслення, посилення того, що об'єднується цим словом” [2, с. 234]. Такі узагальнювальні слова можуть уживатися не лише на початку ряду, а й після однорідних членів речення. У художньому стилі перевага надається позиції узагальнювального слова перед однорідними членами речення:

1. ... Оце і *все*, що є тепер у мене,
моя матусю, нене моя, нене! –
ота *могила*, на могилі *хрест*,
і на деревах білий *ожелест*.
2. Там вийшли *всі* – і *немічні*, й *малі* [4, с. 38].

Ліна Костенко, щоб наблизити мову твору до народної, реалістичніше передати уявні розмови полтавчан 17 століття, використовує в ролі узагальнювальних слів не тільки займенники та прислівники, а й іменники:

Зате було *матерій* на базарі! –
зарбаф, штахет, об'яр і алтабас.
А нащо ті *шовки* та *мухоярі*?
Тепер купляй китайку про запас [4, с. 151].

Узагальнювальне слово в романі “Маруся Чурай”, як правило, препозитивне, що дає можливість авторці зробити логічний наголос на ньому, затримати увагу читача перед розгортанням сурядного ряду:

Співають *пісню*, Боже мій, мою!
І “Зелененький барвіночку”, й “Не плач, не журися,

а за свого миленького Богу помолися”.

І про того козаченька, що їхав за Десну,
“Рости, рости, дівчинонько, на другу весну!”

І про воду каламутну, чи не хвиля збила,
І про ту дівчиноньку, що вірно любила,
І про гору високу, і про ту криницю... [4, с. 159],

але в окремих строфах історичного роману маємо приклади постпозиційного вживання узагальнювального слова. Така побудова речення дає можливість авторці наголосити саме на тих предметах, діях чи явищах, які позначені самостійними лексемами:

1. Цілюще зілля, *бтруї*, дання –
все знала баба. І мене навчила [4, с. 12].

Вживання в сурядних рядах сполучників також служить певній стилістичній меті. Єднальні сполучники створюють враження спокійного, заздалегідь обдуманого повідомлення, надають розповіді елегійного тону роздуму:

1. Зайшли в село. *І моторошно, й дивно.*
Ні гавкне *пес*, *ні* *корби* не скриплять.

Хати – як скирти поночі, *ні* блимне,
Невже так рано люди уже сплять?

2. Що їх веде – *і* *добро* *і* *злого*?

Де є та грань – хто люди, хто юрма?

Вживання парного сполучника *ні... ні* підсилює заперечення; а розділові сполучники підкреслюють чергування дій або предметів:

Од кашлю в грудях все зболіло.
То в жар, то в холод кидає. Ну ось,
Уже й моє намисто побіліло,
Мов памороззю сизою взялось [4, с.107].

Особливе розташування однорідних членів – симетричне – вносить у речення експресивність. Найчастіше це парне розташування:

Про це писали *так* і в *риму*,
зучили *вздовж* і *вперехрест* [4, с.107],
але часом воно набуває і складніших симетричних форм:

А може, саме таку дружину треба козакові, –
до печі і до городу, до коней і до свиней, і
до ради, і до поради, і вночі до любові? [4, с. 48].

Ліна Костенко особливого значення надає синтаксичним конструкціям сурядних рядів зі сполучником *і*. Він використовується і для зіставлення чи прихованого протиставлення, і для передачі контрасту, і для звичайного перелічення. Це дає можливість чітко, тонко упорядкувати текст. Протиставні сполучники при однорідних членах речення поетеса вживає зрідка:

...Бо я чекаю *не* *кого*, а *месника*.

Я ж лицаря чекаю, козака [4, с. 53].

З метою збагатити фразу інтонаційно, надати їй гнучкості, збільшити експресію письменниця використовує речення з різними типами зв'язку членів однорідного ряду – безсполучникового і сполучникового.

1. ... *Млосно*
І так самотньо, так безодголосно
Кричить в степу десь чайка степова [4, с. 88].

2. ... *Одмучилась, одгостювала*
на цій несправедній землі...
І одспівала ... одспівала!..

Ще одхрипіти у петлі [4, с. 86].

Як стилістичний прийом використовує поетеса повторення прийменника в однорідному ряді. Повторюваний прийменник привертає, може, навіть перетягує на себе, увагу читача:

За ті *пісні*, що їх вона складала,

*за те страждання, що вона страждала,
за батька, що розп'ятий у Варшаві,
а не схилив пред ворогом чола, –
не вистачало б городу Полтаві,
щоб і вона ще страчена була!* [4, с.95].

Таким чином, дослідження мови Ліни Костенко показало, що вона вміло, свідомо, кожного разу з конкретно стилістичною метою використовує речення, ускладнені однорідними членами, створюючи на принципах однорідності важливі в поезії стилістичні фігури ампліфікації, градації, повтору та інші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. – М., 1913. – Ч.2. – С. 286.
2. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища шк., 1987. – С. 234.
3. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Костенко Л.В. Маруся Чурай. Историчний роман у віршах. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1933. – С. 398.
6. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С. 302.